

TÜRKİYE VE TANZİMAT
Devlet-i Osmaniye'nin Târih-i Islahatı
1826'dan 1882'ye

Eduard Philippe Engelhardt

Ali Reşad'ın tercümesinden bugünkü
Türkçeye uyarlayarak
yayına hazırlayan:
Erol Kılınç

ÖTÜKEN

ÉDOUARD-PHILIPPE ENGELHARDT (1828-1916); Fransız sefir ve hukuk adamı. Osmanlı Devleti'nde 20 yıla yakın bir süre diplomatik görevler yürütmüştür. Sultan İkinci Mahmud'un saltanatının sonlarından 1882'ye kadar gerçekleşen mühim olaylar ve "Tanzîmat" hakkında derinliğine tedkiklerde bulunmuş, bir çok vesîkalar toplamış, nihayet tedkiklerinin netîcelerini Türkiye ve Tanzîmat -Devlet-i Osmaniye'nin Târih-i Islahatı 1826'dan 1882'ye- kitabı ile neşretmiştir. Fransa'nın tam yetkili temsilcisi olarak Tuna Vilayeti hakkındaki konferanslara katılmıştır. Ayrıca Fransa adına, 1885 yılındaki Berlin Kongresi'ne delege olarak katılmış ve buradaki görevinden sonra emekliye ayrılmıştır. Uluslararası Hukuk Enstitüsü üyesi olan Engelhardt'ın "Kıta Nehirleri Hukuku Tarihi" adlı bir başka kitabı daha bulunmaktadır.

İÇİNDEKİLER

Sunuş/15

Mütercimin Mukaddimesi / 21

Müellifin Mukaddimesi / 23

BİRİNCİ KISIM

1826-1853

Birinci Bâb

Yeniçerilerin İmhâsı/ 29

İkinci Bâb

Yeniçerilerin mahvının sebepleri. - İlk askerî ve idarî islahat teşebbüsleri.
- Sultan Mahmud'un keyfi muameleleri, müceddit sıfatıyla kifâyetsizliği.-
Ahâlinin yeis ve füturu./ 33

Üçüncü Bâb

Yunan isyanını ve Rus muharebesini müteakip Türkiye'nin vahîm halleri.-
Sultan Mahmud'un aczi ve halkın teveccühünü kaybetmesi./ 39

Dördüncü Bâb

İktisadî tedbîrler.- Hükûmetin inhisarları.
- Ordunun hâl-i pür-melali.- Mısır Vâlisi Mehmed Ali Paşa'nın isyanı.-
Türkiye'nin büsbütün kuvvetten düşmesi.- İdarî istibdâdın hafifletilmesi./43

Beşinci Bâb

Reşid Paşa'nın devlet işlerine iştiraki.-
İdarî sû-i istimallere karşı aldığı tedbîrler.-
Tasavvurları.- Ticaret muahedenâmeleri, .. ilh.-
Sultan Mahmud'un vefatı.- Onun icraatı./46

Altıncı Bâb

Sultan Abdülmecîd'in cülûsu.-
Gülhane Hatt-ı Hümâyûnu.- Bu hattın esaslı hükümleri./51

Yedinci Bâb

Gülhane Hattı'nın tatbiki için alınmış olan ilk tedbîrler.-
Meclis-i Ahkâm-ı Adliye.- Vergiler.- Cezâ Kânunnâmesi.-
Banka.. ilh./54

Sekizinci Bâb

Reşid Paşa'nın halk nazarında gözden düşmesi.-
Mısır işlerine Avrupa müdâhalesinin
ıslahat üzerinde hâsıl ettiği te'sirler.-
Islahatçı nâzırın azlı./58

Dokuzuncu Bâb

İrticâ alâmetleri.
- Eski mâliye usûlüne dönüş./ 61

Onuncu Bâb

- Reâyânın hayatı halleri ve şartları.-
1) Ermeniler ile Asya eyâletlerinde oturan beş Katolik milleti.-
2) Marûniler ve Cebel-i Lübnan mes'elesi.-
3) Protestanlar ve Türkiye'de ilk Protestan müesseseleri.-
4) Rum Ortodoksları ve tâbiiyet deęiřtirme mes'elesi./65

On birinci Bâb

Rızâ Paşa Hey'et-i Vükelâsı.-
Memleket ahvâlinde sükûnet.-
Gülhane Hatt-ı Hümayûnu'nun te'yidi./77

On ikinci Bâb

Askerî teşkilat.- Mâliye./80

On üçüncü Bâb

Sultan Abdülmecid'in hürriyetçi fikirleri.-
Vilâyetlerden Dersâadet'e temsilciler hey'eti gelmesi.-
Umûmî Maârif.- Tanzîmat'ın bütün vilâyetlerde tatbîki./83

On dördüncü Bâb

Rızâ Paşa'nın ayrılması ve Reşid Paşa'nın tayini. –
Islahat fırkasının galebesi. – Rızâ Paşa'nın ıslahat taraftarı
Vekiller Hey'etine girmesi. – Mektepler. – Ordu. – Karma mahkemeler.
– Esîr ticaretinin yasaklanması.-
Mezheplerle ilgili müsaadeler./86

On beşinci Bâb

İrticâ teşebbüsleri.- Reşid Paşa'nın ayrılması ve tekrar tayini.-
İkinci defa olarak Rızâ Paşa ile birlikte Vekiller Hey'etinde bulunması.-
1848 İnkılâbının Türkiye'de te'sirleri./91

On altıncı Bâb

- Askerî teçhizat.- Bosna ahvâli.-
1) Askerî güçlerin arttırılması.- 2) Bosna ve Hersek'te ıslahat./94

On yedinci Bâb

1848 ve 1849 Olaylarından sonra fikirlerin sükûnet bulması.-
Rızâ Paşa'nın ayrılması.- Mukaddes Makâmlar mes'elesi./98

On sekizinci Bâb

Reşid Paşa'nın zayıflaması, ayrılması ve yeniden tayini.-
Mâliye işlerinde intizamsızlık. –
Abdülmecîd Han'ın halkın teveccühünü kaybetmesi.-
Mutaassıp fırkanın emelleri ve ümidi/101

On dokuzuncu Bâb

Reşid Paşa'nın sukûtu.- Vilâyet idârelerinde ıslahat. –
Prens Mençikof'un fevkalade sefirliği./105

Yirminci Bâb

Hülâsa ve Netîce/110

İKİNCİ KISIM

1854-1867

Birinci Bâb

Kırım Muharebesi esnâsında Türkiye.
- Osmanlı Devleti'nin askerî teşkilatı./113

İkinci Bâb

1856 Pâris Muahedenâmesi'nin aldığı kararlar.-
Reâyânın ahvâline müteallik dördüncü maddenin ilk müzâkereleri.-
Harac'ın ilgâsı ve hıristiyanların orduya kabulü./119

Üçüncü Bâb

Sulh Mukaddemâtı'nın dördüncü maddesi
müzâkerelerinin mâhiyeti.-
Vicdan hürriyeti./ 123

Dördüncü Bâb

İkinci ve Üçüncü Bâbların devamı.-
Gayrimüslim cemaatlerin kadîm imtiyazları.- Gereken değişiklikler.-
Bâbiâlî ile Müttefik Devletler arasında
kararlaştırılan idâre ıslahatı programı./127

Beşinci Bâb

18 Şubat 1856 târihli Hatt-ı Hümayûn'un neşri.
-Temel hükümleri. -
Reâyâ ve bilhassa Rum ruhânî hey'eti arasında
Hatt-ı Hümayûn hükümlerine mukâvemet./131

Altıncı Bâb

Hatt-ı Hümayûn'un Pâris Muahedenâmesi'nde zikredilmesi
mes'elesinin yol açtığı müşkiller.- Reâyânın askere alınması mes'elesi./ 134

Yedinci Bâb

Gayrımüslim cemaatleri
imtiyazlarının değiştirilmesi sebeplerini hazırlayacak tedbîrler. -
Ortodoks ruhân hey'etinin şiddetli mukâvemeti. -
Rum, Ermeni ve Müsevî cemaatlerinin ana nizâmları./138

Sekizinci Bâb

Dâhilî karışıklıklar. - [Eflak ve] Boğdan, Karadağ, Hersek, Suriye
işlerine Avrupa'nın müdâhalesi. -
Ahâlinin hiddeti. - İnkılâp teşebbüsleri./142

Dokuzuncu Bâb

Ahidleşen devletlerin şikâyetleri ve ortak müracaatları.-
Rusya'nın Bulgaristan, Bosna ve Hersek'te beynelmilel tahkîkât icrâsı
hakkındaki teklîfi. - Sadrâzâmın zikredilen vilâyetlere gitmesi./148

Onuncu Bâb

Mâlî buhran. - Osmanlı hükûmeti tarafından kabul edilen çâreler.
- İngiltere hükûmetinin teklîf ettiği tamamlayıcı tedbîrler. -
Meclis-i Mâliye'nin teşkili./150

On birinci Bâb

Sadrâzam tahkîkâtının kesintiye uğraması. -
Rusya'nın beynelmilel tahkîkât icrâsını içine alan
projesini te'kîd etmesi. -
İngiltere tarafından Rusların projesine mukâbil tanzîm olunan
proje ile idârenin islah edilmesi planı./154

On ikinci Bâb

Teşkilatın kuruluşuna müteallik düzenlemeler/159

On üçüncü Bâb

Şark Ortodoks Kilisesi'nde ihtilaf. –
Bulgarlar Rum ruhân hey'eti boyunduruğundan
kendilerini kurtarmağa çalışıyorlar. –
Bulgarların kısmen Katolik mezhebini kabulleri. –
Bu buhran esnâsında Fransa, Rusya ile Osmanlı hükûmetinin tutumları./162

On dördüncü Bâb

Avrupa'nın ıslahat işine tadrîcen daha ziyâde müdâhalesi. –
Sultan Abdülmecîd'in vefatı. –
Hersek isyanı. – Bu vilâyet hıristiyanlarının ahvâli./168

On beşinci Bâb

İlk Vilâyetler Kânunu/173

On altıncı Bâb

Âlî ve Fuad Paşaların
pâdişahın terakkî karşıtı temâyüllerine üstünlük sağlamaları. –
İdârî mutlakiyet aleyhinde fikir cereyanları. –/177
Genç Türkiye.

On yedinci Bâb

İktisadî tedbirler. – Tasarruf Hukuku'nda ta'dilat./181

On sekizinci Bâb

Yabancıların Osmanlı memleketlerinde
emlak satın almaları hakkı./185

On dokuzuncu Bâb

Başlıca devletlerin ıslahat hakkındaki nokta-i nazarları. –
Fransa ve Rusya hükûmetlerinin teklifleri./188

Yirminci Bâb

Rusya'nın ıslahat hakkındaki teklifinin târih nokta-i nazarından tedkiki./195

Yirmi birinci Bâb

Rusya'nın ıslahat hakkındaki teklifine yapılmış olan itirazlar./199

Yirmi ikinci Bâb

Girit Adası Esas Nizâmnâmesi. – Sakız'da ıslahat./202

Yirmi üçüncü Bâb

İngiltere, [Avusturya,] Fransa, Rusya ve Osmanlı Devleti tarafından
1867 senesinde icrâ edilen tahkîkâta nazaran
Tanzîmat'ın muhtelif devreleri hakkında tedkikler./205

Yirmi dördüncü Bâb
Hülâsa ve Netîce/218

ÜÇÜNCÜ KISIM
1868–1882

Birinci Bâb

Tanzîmat'ta Fransız nüfûzunun cârî olduğu zaman .-
Âlî ve Fuad Paşalar ile uyumlu bir kabînenin teşkîli. –
Fransa'nın ıslahat programı./221

İkinci Bâb

Maârif-i Umûmiye Teşkilatı. – Mekteb-i Sultânî/226

Üçüncü Bâb

Şûrây-ı Devlet ve Divân-ı Ahkâm-ı Adliye/234

Dördüncü Bâb

Sultan Abdülazîz'in hürriyetçi siyaseti. –
Fuad Paşa'nın vefatı./243

Beşinci Bâb

Askerî teşkilat. – Şimendüferler/247

Altıncı Bâb

Osmanlı Devleti'nin iktisadî durumu.-
Vergilerin tahsil ediliş şekli ve toplanması,
mâliye işlerinin idâre tarzı./254

Yedinci Bâb

Gayrimüslim cemaatlerinin ahvâli. –
Ermeni Katolikleri. – Ermeniler. – Melkitler ve Marûniler. – Lübnan. –
Ortodokslar. – Bulgar Eksarhlığı. –Protestanlar./263

Sekizinci Bâb

Fransa ve Yabancıların müdâhalesi aleyhine fikir cereyanları.
– Muhtariyet ve Merkeziyet politikası./286

Dokuzuncu Bâb

Sekizinci Bâb'ın devamı. –
Kapitülasyonlar ve Tâbi'iyet deđiştirme mes'elesi./296

Onuncu Bâb

Sekizinci ve Dokuzuncu Bâb'ların devamı. –
Mekteb-i Sultanî. – Âlî Paşa'nın vefâtı. –
Mahmud Paşa'nın riyâseti altında teşekkül eden
Avrupa aleyhtarî Vekiller Hey'eti./301

On birinci Bâb

Sekizinci, Dokuzuncu ve Onuncu Bâb'ların devamı. –
Rusya ve İngiltere, Bâbîâlî'nin muhtariyet politikası.
İslam ittihadı./306

On ikinci Bâb

Mahmud ve Midhat Paşalar arasındaki rekâbet .-
Hükûmetin kararsızlığı. –Medenî kânun. – Vakıfların satılması./310

On üçüncü Bâb

Bulgaristan Ahvâli/ 317

On dördüncü Bâb

Hersek isyanı. – 1875 Fermân-ı Hümâyûnu./324

On beşinci Bâb

Avrupa'nın müdâhalesi. –
Üç büyük devlet tarafından teklif edilen ıslahat. –
Müslüman Hürriyetperver fırkasının beyannâmesi/330

On altıncı Bâb

Berlin Memorandumu.– Bulgaristan kıtâlleri. –Abdülazîz'in hal'i. –
Kânun-ı Esâsî projeleri. –
Sırbistan ve Karadağ muharebesi. – Sultan Murad'ın hal'i. –
Abdülhamîd'in cülûsu./336

On yedinci Bâb

Osmanlı Kânun-ı Esâsîsi/343

On sekizinci Bâb

1876 Dersaadet ve 1877 Londra Konferansları/351

On dokuzuncu Bâb

1877 Muharebesi esnâsında Türkiye/357

Yirminci Bâb

Ayastefanos ve Berlin Muahedenâmeleri/ 362

Yirmi birinci Bâb

Şarkî Rumeli'nin teşkilatı. –
Girit Nizâmname-i Esâsîsi'nin değiştirilmesi./368

Yirmi ikinci Bâb

Ermenilerin sâkin oldukları vilâyetlerin ahvâli ve teşkilatı. –
İngiltere'nin yeni Şark siyaseti. –
Türkiye'nin 1880 senesindeki ahvâli hakkında
İngiliz efkâr-ı umûmîyesi./375

Yirmi üçüncü Bâb

Adlî ıslahat. – Kânunların tanzîmi./389

Yirmi dördüncü Bâb

İslavlar ile Rumlar arasında zıddiyet. –
Arnavutluk'ta ıslahat./394

Yirmi beşinci Bâb

Rumeli vilâyetlerinin umûmî teşkilatı projesi. –
Arnavutluk teşkilatı projesi./402

Yirmi altıncı Bâb

Mâliye ve Nâfia işleri. – İdâri İstibdad./409

Umûmî Hülâsa .- Netîce/416

ZEYL

Gülhâne Hatt-ı Hümayûnu Suretidir/462

Islahat Fermân-ı Hümayûnu Suretidir./465

Vilâyât Kânunu/471

SUNUŞ

“Baron Rosen’in verdiği ma’lûmata nazaran, 1837 senesinde Osmanlı memleketlerinin genelinde ancak 24.000 muntazam asker bulunmakta idi; tehzîâtı noksan, kumandanları câhil olan bu asker ciddî bir muharebeye yaramazdı.”

Bu tesbit, bir Rus generalinin, 1826’da Yeniçeri Ocağının kaldırılmasından, İngiliz, Fransız ve Rus donanmasının dostane bir havayla Navarin Limanı’na girerek ansızın Mısır donanmasıyla birlikte Osmanlı donanmasını 1827’de imha etmesinden on yıl sonra, hâlâ Osmanlı savunma gücünün yok denecek bir seviyeye indirilmiş olduğunu gösteriyor. Ordusuz ve donanmasız koca bir imparatorluk, tabiatıyla, içerde büyük devletlerin tahrikleriyle çıkarılan isyanlarla çalkalanmakta, dışarıda Avrupa Düvel-i Muazzama’sının, ve özellikle Rusya’nın iştahlarını kabartmaktaydı. Devlet, ordusunun yetersizliği bir yana, bünyesini de değişen dünya şartlarına uydurmak ihtiyacındaydı. Avrupa’da Fransız ihtilali olmuş, kitleler bir yandan hürriyet ve eşitlik istiyor, bir yandan milliyetçilik cereyanları imparatorluk yapılarını tehdît ediyor, bir yandan da Ortodoksluk ve Panslavizm Rus emperyalizmin Balkanlarda yayılmasını, Balkan halklarının 350-400 yıllık barış ortamında korunmuş olan millî ve dinî varlıklarını tahrik edip istiklal arayışlarına girmesini sağlıyor, bir yandan da sömürgeci İngiltere, Fransa, Avusturya-Macaristan ve Prusya (Almanya) “Hasta Adam”ın çevresine üşüşmüşler, “reâyâ hakları”, “medeniyet”, “medenî hukuk” gibi 19. asrın sihirli kelimeleriyle, Osmanlı’yı sadece Rusya’ya bırakmayıp, onun bazı parçala-

rını da bir kündüne getirerek kendi sömürgelerine dâhil etmek için entrikalar çeviriyorlardı.

Bu ölümcül siyasî cendereden kurtulmak için önce istilacı Rusların kucağına atıldık, sonra emperyalist batılı devletlerin müdâhalelerine kapıları açtık. Çakşırı, sarığı çıkarıp pantolon ve fesle uğraştık, batı tarzı ordu, batı tarzı eğitim, batı tarzı teşkilat, hukuk, kanun, rejim, anayasa... ile uğraştık. Uğraşırken de hep kaybettik, hep hakarete uğradık ve aşağılandık. 1853-1855 yıllarında ilk defa batılı devletlerle müttefik olup Rusya'ya karşı birlikte savaştık. Onların maksadı bizi Ruslara yedirmemek, kendilerine de bazı parçaları bırakırmak için Ruslara "Acele etmeyesin, biz de varız!" demekti. Biz bu savaşta galip taraftaydık, fakat savaş sonunda yapılan anlaşmada, müttefikimiz olan devletlerin vesâyeti altına girdik ve kendi iç düzenlemelerimizle ilgili Islahat Fermanı'nı dahi bu anlaşmada emperyalist devletlerin müdâhalelerine açtık. Zannettik ki biz bunları yaparsak Avrupalılar bizi aralarına alıp, rahat bırakırlar.

Hâlbuki elinizdeki kitabın yazarı olan zât, kitabında böyle demiyor:

"Yabancıların müdâhalesi –yeni kavimlerin umûmî hukuku kâidelerine ne kadar aykırı olursa olsun- Türkiye için meşrû'dur. Zira bu memlekette zarurîdir, devam edip giden bu zarurete –ki elli senelik ıslahat ancak bazı hallerde hafiflik sağlayabilmiştir- *Osmanlı Devleti bir mahkûmiyet kararı gibi tâbi' olacaktır.*"

*

"Türkiye'de Sultan Mahmud'un saltanatının sonlarına doğru tatbîk edilen ıslahatın mâhiyet ve gâyesi [...] Tanzîmat'ın –hal ve mevki'in îcap ettirdiği bir siyasetin gereği olmak itibarıyla- *her şeyden evvel Avrupa'yı memnun etmek ve Türkiye'ye karşı daha mülayim ve müsadekâr davrandırmak* maksadına dayandırılmış bulunduğunu [...] beyan etmiştim."

*

“... Avrupalıların müdâhalesi efkâr-ı umûmîye nazarında Osmanlı Devleti'nin batılı devletlere tâbî' ve bağımlı olduğunu göstermekten başka bir işe yaramıyordu.”

*

“Zâten Tanzîmat dahi Avrupa için manevî bir galebe değil miydi?”

*

“Türkiye'nin başlangıçta bir kurtuluş vaadi ve tebşîr gibi telakkî eylediği 1878 [Berlin] Kongresi *Osmanlı istiklalini daha sıkı bir muhafaza içine aldı*. Muahedenâmenin Osmanlı hükûmranlık haklarını kayıt altına alan maddelerini yukarıda zikir ve îzah etmiştim; bu maddeler, Osmanlı hükûmetinin teşkilat ve idâre hakkını, yani her bir müstakil hükûmetin en esaslî hukukunu hemen hemen gülünç sayılabilecek asgarî bir hadde indirmiştir.

İşte Avrupa müdâhalesinin menşe'i, genişleme şekli bakımından muhtelif devreleri hemen hemen bundan ibarettir. Bu müdahalenin târihi şu şekilde hülâsa edilebilir. Avrupa müdâhalesi ilk olarak yalnız yabancı tebaalara, ecnebî Hristiyanlarına şâmil ve adlî işlere münhasır iken, daha sonraları reâyânın mezhebî işlerine, sonra siyasî işlerine teşmîl edilmiştir. Batılı devletler bu müdâhale hakkını ya bir muahedenâme hükümlerine istinâden, yahut “beynelmilel rızâ” ile kararlaştırılan umûmî kâidelerin muhafızı, veya sâdece insanlık haklarının hâmîsi sıfatıyla kullanıyorlar. Hangi sıfatla hareket edilirse edilsin, hangi muahedenâmeye dayanılırsa dayanılsın, *Avrupa dâima Hristiyanların düşmanı olarak tanıdığı hükûmete karşı müdâhale eylemiştir.*”

*

Okunmasında çok fayda gördüğüm bu kitaba bundan fazla bir kayıt düşmek istemiyorum. Okuyucu bu kitabı okumakla kalmamalı, bizim yerli tarihçilerimizin, Yılmaz Öztuna'nın ve bilhassa Engelhardt'dan eserinin ilgili bölümlerinde birçok alıntılar yaparak tenkîtlerde bulunan Ziya Nur Aksun'un eserlerini de gözden geçir-

melidir. Bunları okurken tarihî sürecin hâlâ aynı istikamette devam edip gittiğini, Avrupa'nın hâlâ bizim iç mes'elelerimize, "onlar medenî biz barbar imişiz gibi" bakmaya ve müdâhale etmeye devam ettiğini göreceksiniz. Ve tarihî mes'elelerimizi kendi hür fikrimizle, araştırarak ve yorumlayarak ele almanın ne kadar zarurî bir ihtiyaç olduğunu hissedeceksiniz.

E. Kılınç

Not: Kitabın orijinali Fransızca olduğu için, Ali Reşad Bey'in çok nezih bir Türkçeye yayınladığı bu kitabı, ağır Osmanlıca terkiplerden, bugün kullanımdan düşmüş olan kelime ve deyişlerden kurtararak, kolay okunmasını ve anlaşılmasını sağlamak üzere günümüzdeki Türkçeye aktarmakta bir sakınca görmedik. Eklediğimiz şeyleri de (Haz. Notu) olarak işaretledik, târihî terim ve lafızlara dokunmadık.

Ed. Engelhardt

Fransa Sefirlerinden

Türkiye ve Tanzîmat

Devlet-i Osmaniye'nin Târih-i Islahatı

1826-1882

Mütercim: Ali Reşad

İstanbul Vilâyeti Maârif Müdürü ve

Mâliye ve Sultani Mektepleri Târih-i Osmani Muallimi

Tab' ve Nâşiri:

Bâbîâli Caddesinde Kanaat Kütüphanesi sâhibi İlyas

Kanaat Kütüphanesi

Her hakkı mahfuzdur.

İstanbul

Mürettibîn-i Osmaniye Matbaası Komandit Şirketi-

Ebussuud Caddesi Numero: 68

1328 [1910]

MÜTERCİMİN MUKADDİMESİ

OSMANLI OKURLARININ nazarlarına arz ettiğimiz bu eserin müellifi Fransa diplomatlarından Mösyö Ed. Engelhardt'tır. Yirmi seneden ziyâde Osmanlı memâlikinde me'muren bulunarak orta elçiliğe terfi eden Mösyö Engelhardt, târihimizin Sultan İkinci Mahmud'un saltanatının sonlarından 1882 miladî senesine kadar olan mühim devresinde en ziyâde tetebbu'a şâyân olan "Tanzîmat" hakkında derinliğine tedkiklerde bulunmuş, bir çok vesikalar toplamış, nihayet tedkiklerinin netîcelerini bu muteber eser ile neşretmiştir.

Batı lisanlarından tercümesine şiddetle muhtaç olduğumuz ciddî târihî eserlerden biri de *Türkiye ve Tanzîmat*'tır. Biz arzu ederdik ki daha muktedir kalemler bu eseri lisanımıza nakletsin, yalnız nakl ile iktifâ etmeyerek muhterem müellifi gibi tetebbu'atta bulunsun, eksik kalan cihetleri ikmâl, bizce tereddütlü olan noktaları tenvîr [aydınlatsın] ve îzâh etsin... Maatteessüf böyle bir teşebbüs vukû bulmadı. Seignobos'un 1200 büyük sahifelik *Târih-i Siyasî*'sinin tab'ının ikmali, mütercim ve tâbi'ce [basan için] teşvîke medâr olacak derecede rağbete mazhar olması *Türkiye ve Tanzîmat*'ın tercümesi husûsunda bize cesâret verdi.

Kitabın harfiyen tercümesine itinâ olunmuştur. Bidâ'asızlığa munzam [yeni bir şey ortaya koyamamışlığa eklenmiş] olan vaktin müsaa-desizliği, yukarıda bahs eylediğim tevsîât ve teşrîhâtın [genişletme ve açıklamaların] icrâsına mâni oldu. Bir nokta-i nazardan da eserin bir kelimesi bile değıştirilmeden lisanımıza naklini daha münasip gördüm; Osmanlı okurlarının hoşuna gitmeyen, hepimizin dinî ve millî hissiyatımızı cerîhedâr eder [yaralayan] kelime ve ibâreleri aynen bıraktım. Bu suretle, batı lisanlarına vâkıf olmayan okuyucular Avrupalı müverrihlerin memleketimiz hakkındaki efkâr ve mütâlaatına hakkıyla vukûf kesb edeceklerdir.

Eserin ehemmiyetine ve husûsî kıymetine gelince, bunu okuyucularımız, şüphe yok ki, bizden daha iyi takdîr edecekler ve derin tedkîkât mahsûlü olan böyle bir kitabın Osmanlı kalem erbâbi tarafından henüz yazılmadığına ve belki de pek çok zaman yazılamayacağına müteessif olacaklardır.

MÜELLİFİN MUKADDİMESİ

SULTAN İKİNCİ MAHMUD'un saltanat devrinin sonlarına doğru, özellikle Sultan Abdülmecid'in cülûsundan önceki karışık zamanda, Devlet-i Osmaniye dâhilen ve hâricen parçalanmasına ve dağılmasına yol açan bir çok şiddetli âmil ve müessirlere maruz olarak millî hayatı esasından sarsılmış olmasıyla kökünden yıkılmağa mahkûm gibi görünmekte ve sukûtu ve zevâli ihtimali, çar ve nâ-çar, bu asrın diplomatlarını derin derin düşündürmekte idi.

Devlet-i Osmaniye, çöküş devrinin en karanlık, en fenâ günlerini andıran bu buhran hengâmında düçâr olduğu tedennî [çöküş] vartasından kendini kurtarmağa, damarlarına yeni hayat usâresi zerk ile taze hayat bulmağa çalıştı; o zamana kadar dâima kaçındığı, yabancı gördüğü bir medeniyet ile temas halinde bulunmak, o medeniyetin tesirlerine tâbi olmak istedi; bu suretle, yekdiğerine medenî bağlarla bağlanmış olmalarından dolayı tek bir kitle teşkil eden Avrupa devletlerinin manevî ve hayırhahâne yardımlarını celb ve te'mîne gayret etti, ve günün birinde zaruret hükmünü alması muhtemel olan İsevîyet âleminin barbarlık âlemine karşı ittifakını te'hîre muvaffak oldu.

Bu İslam devleti, mâzide olduğu gibi, hükûmet idâresinde yalnız cebir ve şiddeti hareket düstûru ittihaz ederek bir türlü temsile muvaffak olamadığı on veya on beş milyon reâyâyâ karşı tazyik ve zulümlere devam etmiş olsa idi düçâr olacağı âkıbetin ne olacağını anlamak için, Yunan İstiklali ile Navarin Deniz Muharebesini çeşm-i intibâh önünde bulundurmak [uyanık bir gözle dikkate almak] kâfidir. O zaman, şüphe yok ki, Rusya'nın Devlet-i Osmaniye'yi bir asırdan beri tehdîd eylediği vahîm âkıbet husûl bulacak idi.

Devlet-i Osmaniye'nin, siyaset mizânında eskisine nisbetle daha hafif bir sıklet olmakla beraber, el'an Avrupa muvâzenesinin esaslı unsurlarından biri olabilmesi yalnız Düvel-i Muazzama arasındaki hasetçe rekâbetlerden, Osmanlı memleketlerinin taksîmi veya sâir devletlere karşı müdafaası hususunda vukû'a gelecek cedelleşme ve çarpışmaları nazar-ı dikkate alan devletlerin bu mücadelelere meydan vermemek endişesinden neş'et etmemiştir. "Tanzîmat", hürriyetçi emellerin kendiliğinden tezâhür etmiş bir eseri olmak itibarıyla, pek korkunç ahvâl içinde Türkiye'nin felâh ve necâtına [kurtuluşuna] ziyadesiyle yardım

eylemiştir; sırf mevcudiyetin muhafazası hissini sevkiyle tertîp olunan bu ıslahat lâyihası [reform paketi] İslam âleminin düçâr olduğu nikbet ve idbâr [bahtsızlık] silsilesinin bir aralık zarurî neticesi zannolunan “Avrupa’dan umûmî hicret” tehlikesinin önüne almağa hizmet etmiştir; bu Tanzîmat sâyesindedir ki Osmanlı ricâlinden birinin aşağıda beyan olunan sözlerinin tasvîr ettiği, halin ve mevki’in vahâmeti başarılı bir surette bertaraf edilmiştir:

“Rusya’dan avdet ediyorum. Avdetimde her zamandan ziyâde kâni’ oldum ki eğer Avrupa’yı taklîd için sür’atli davranmazsak bizim için Asya’ya dönmek mecburiyetinden başka çare yoktur.”

İşte, vaz’ edilmiş sebebi ve ilanı itibarıyla tedkîk nazarından geçirilir ise, Tanzîmat’ın, bütün Türk milleti efkârında olmasa bile, hiç olmazsa hükûmet erkânının fikir ve emellerinde yeni bir istikâmet yönü oluşturduğuna delalet eden bir tarihî vak’a olan bu ıslahatın siyasî ehemmiyeti ve kıymeti, şüphe yok ki, yukarıda beyan olunduğu yöndedir.

Tanzîmat’ın gerek bütün kadrosu, gerek terkîbini oluşturan kısımları itibarıyla incelenmesinden hâsıl olan amelî neticenin, büsbütün başka bir mâhiyette ve şüphesiz daha karışık olduğu meydandadır. Yarım asırdan ziyâde bir müddet tecrübe mevkiine konulmuş olan bu ıslahatın tedricî şekilde gelişmesini takip edenler muvaffakiyetli bir netice verdiğini iddia edebilirler mi? Tanzîmat’ı vücûda getirenlerin ve bunu hayırhahlık nazarıyla görenlerin fikrince ıslahat, terakkiyât-ı evveliyenin [ilerlemenin ilk belirtilerinin] oluşmasını sağlayacak idi; hakikat-i halde dahi böyle mi olmuştur?

Türkiye’nin kendi tarihî devresinin şu mühim ve kat’î ânında halle mecbur olduğu mes’elenin temel noktalarını burada hatıra getirmek lazımdır.

Tanzîmat’tan umûmî maksat, İslamî toplum kadrosunu asırlarca zamandan beri mânen ve siyaseten ayrı yaşamış olduğu huristiyanî toplum kadrolarına yaklaştırmaktı; böyle bir teşebbüsün mücip olduğu müşkilatın özel mâhiyeti hakkında şüphe ve tereddüde mahal yoktur. Hiç şüphe yoktur ki Osmanlı İmparatorluğunu orta çağda bulunduğu noktada bırakan, orta çağın koyu karanlığı içine günden güne daha ziyâde batırarak nihayet günün birinde büsbütün nâbud [yok] olmasını intâc edecek gibi görünmüş olan müessir, Osmanlı hükûmetinin Avrupa devletler kadrosu hâricinde, tek başına kalması idi ve bu tek kalışın hakîkî sebebi de din idi.

Hakikaten hükûmeti te'sîs etmiş olan İslamiyet, nâzım ve hâkim-i mutlak hükûmet olarak kalmıştır, Kur'ân ile medenî kânun bir idi. Millî teşkilat ile dinî akîdeler yekdiğerinden tefrîk edilemeyecek surette karışmış olduğundan millî teşkilat da dinî akîdeler gibi la-yetegayyer [değişmez] ve kat'î idi.

Türkiye'nin, artık yüzünü çeviremeyeceği itilafı [uyuşmayı] husûle getirmek için, ortadaki mâniayı ya büsbütün izâle [kaldırmak], yahut tahfif [hafifletmek] ve tesviye etmek [bir düzeye getirmek], yani hükûmeti Hıristiyanlık âleminde olduğu gibi dinî kânunların tesirlerinden az çok azâde bir hale getirerek ruhâniyetten dünyeviyete tahvîl eylemek [dönüştürmek], yahut temel akîdeleri serbestçe tefsîr etmek suretiyle yavaş yavaş dinî sınırlama ve kayıtlardan kurtarması îcâb ediyordu.

Osmanlı hükûmeti, her şeyden pek çabuk müteessir ve münfail olan câhil ve mutaassıp bir halkın iğbirarını [kırılmasını] îcâp ettirecek hallerden sakınmak için bu ikinci şıkkı seçmeğe karar vermişti.

Tanzîmat, esasî, gâyesi, tatbikâtı itibarıyla pek güzel tarif ve îzâh edilebilmekle beraber hak ve mevki'in îcâp ettirdiği bir siyaset lâzimesi olmak nokta-i nazarından daha kat'î ve sarîh bir şekil alır. Avrupa'nın yorulmak bilmeyen faaliyeti ile sağdan soldan sıkıştırılan ve son derece vahîm bir mevki'de bulunan bir hükûmet tarafından kabul edilen Tanzîmat, her şeyden evvel Avrupa'yı memnun etmek ve Türkiye'ye karşı daha mülâyim ve müsaadekâr davrandırmak maksadına dayanmıştı; bu mübrem [vazgeçilemez] ihtiyaç karşısında kalan Türkiye Avrupa'nın teveccühünü kazanmak için reâyâyâ îade-i hukuk etmek, gâlip millet ile mağlup millet, yani İslamlar ile Hıristiyanlar arasında müsâvât [eşitlik] kâidesini kabul ve tadrîcen tatbîk eylemek mecburiyetinde idi.

Bana kalırsa, Tanzîmat, yabancı münekkitler tarafından bu iki nokta-i nazardan tedkîk ve muhakeme olunmalıdır; bu iki nokta-i nazar arasındaki farkı vaz' ve tayin eyledikten sonra, Tanzîmat'ın tedkîki sırasındaki tettebuât ve araştırmaların esasını îzâha sür'atle dönüyorum:

Sultan Mahmud'un saltanatı devrinde ve Sultan Abdülmecid'in hükümranlığının başlarında Türkiye teknesi, direkleri, yelkenleri yenilenmeye ve tamire muhtaç ve tayfası değiştirilmek gereken bir gemiye benziyordu.

Gerekli dayanakları evvelce tedârik ve ikmal edilmeden bu derece esaslı bir tahavvülün, idârî mutlakiyet üzerine kurulu bir hükûmetin gayret ve himmetiyle bile, birdenbire husûle gelemeyeceği en bayağı bir mülâhaza ile anlaşılır. Böyle bir tahavvüle tâbi bulundurulacak kavimlerin âdet ve adaplarını, ictimâî şartlarını, ebâ en cet [atadan evla-

da] gördüğü terbiyeyi, hatta bâtl itikâdlarını bile nazar-ı dikkate almak lazımdır. Türkiye'den kat kat ileri, ahali daha mütecânis, daha büyük bir direnme gücüne mâlik memleketlerde bile ancak mürûr-ı zaman ile, fikirlerin tedrîcî ilerlemeleriyle, menfaatlerin yavaş yavaş anlaşılmasıyla, yahut uzun müddet devam eden kanlı ihtilaller netîcesinde istikrar kazanan ve teessüs eden mevzuât ve kânunların Osmanlı memleketleri gibi muhtelif ırklara mensup kavimlerden müteşekkil olduktan başka uzun müddet Avrupa medeniyeti hâricinde kalmış bir hükûmet tarafından hemen kabulünü talep ve iddia etmek akıl kârı değildir.

Gâyet basit olan bu mülâhaza, günlük münakaşalar sırasında ekseriya ihmal olunmuştur; halbuki bunun büyük ehemmiyeti derkârdır [apaçık ortadadır]. Tanzîmat'ın ictimâî, siyasî ve idarî netîcelerini akıl ve mantık dâiresinde muhakeme etmek isteyenlerin bu mütalaayı bir an bile nazar-ı dikkatten uzak tutmaları câiz olamaz.

Yukarıdaki satırlar, bugün üstlenmiş olduğum vazifede ne derece iltizam-ı bîtarafı eyleyeceğime [tarafsız kalabileceğime] delil olsa gerektir.

Şark memleketlerinde yirmi seneyi mütecâviz imtidad eden ikâmetim esnâsında muhtelif menba ve mehazlardan alarak ve iktibas ederek tahkîk ettikten sonra sahihliğine kâni olduğum yeni malûmat ve tafsîlatı *Devlet-i Osmaniye'nin Târih-i Islahatı*'na derç ve ilave ediyorum. Bazı kaynaklardan doğrudan doğruya iktibâs ederek husûsî notlarımı teşkil eden bilgilerden başka, elde ettiği gayrı matbu vesîkalar bir çok emek sarfıyla vücuda gelen bu esere esas ittihaz edilmiştir. Eserim ne kadar nâ-tamam olsa, yine, beynelmilel siyasetin en müşevveş [karmaşık] mes'elelerinden birini tedkîk etmek isteyenlere hizmet edecektir.